

maken met de zoektocht naar remplaçanten. In nagenoeg elk hoofdstuk kunnen talloze voorbeelden gevonden worden van op die plaats irrelevante *faits divers*. Gelukkig heeft Welten een goede en vlotte schrijfstijl, waardoor het lezen van dit boek geen moment vervelde. Maar door de talrijke en veelsoortige bomen raakte ik het zicht op het bos meermalen volledig bijster. Een strenge promotor of een onverbidelijke uitgever hadden hier wonderen kunnen verrichten.

Cor van der Heijden, Hulsel

T. Hesselink-Van der Riet, W. Kuiper en C. Trompetter (eds), *Het schuldbboek van Arend Kenkhuis* (Aksant: Amsterdam, 2008), 495 p. ISBN 978 90 5260 319 3.

Over het betalingsverkeer en de kredietvoorziening van particulieren tijdens de gouden eeuw tasten we hoegenaamd in het duister. We weten wel zo ongeveer welke technieken de Amsterdamse groothandel gebruikte, maar bijvoorbeeld niet wanneer bepaalde mogelijkheden, zoals het accept, nu precies in zwang kwamen, hoever die zich buiten Amsterdam verspreidden, welke bevolkingsgroepen al dan niet toegang tot krediet hadden, of wat de prijs daarvan normaliter was. We hebben momentopnamen van de geldmarkt, maar eigenlijk geen idee hoe die zich ontwikkelde en welk verband er bestond met de reële economie.

Dit boek met zakelijke aantekeningen van een Twentse koopman biedt een prachtige momentopname van een bepaald marktsegment tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw. Kenkhuis leefde waarschijnlijk van 1578 tot 1642 in Almelo en hield zich voornamelijk bezig met de textielhandel. Van zijn administratie bleef alleen een memoriaal van verkopen en uitstaande vorderingen over de jaren 1620-1644 bewaard, ruim 1250 aantekeningen over geleverde goederen, ontvangen gelden, afrekeningen van goederen en diensten, nog uitstaande vorderingen en voor derden verrekenende schulden en vorderingen. Om deze voor onderzoekers toegankelijk te maken hebben de tekstbezorgers Kenkhuis' Twents voorzien van een goedlopende en heldere parallelvertaling in hedendaags Nederlands.

Daarmee hebben we de beschikking gekregen over een schitterende bron voor het functioneren van een zeer veelzijdig koopmansbedrijf op het platteland tijdens de eerste decennia van de gouden eeuw. Kenkhuis ontplooiëde tal van activiteiten. Naast zijn detailhandel in stoffen trad hij op als rentmeester voor een grootgrondbezitter, handelde hij in wol, graan en hout, regelde vervoer per wagen of schuit, en verleende hij allerlei financiële diensten. Die handelingen stonden in nauw verband met elkaar, want hij onderhield met de meeste klanten een meerzijdige relatie grotendeels op basis van ruilhandel. Zo werd bijvoorbeeld de uitstaande schuld van een smid voor geleverd textiel betaald met paardenbeslag; een nieuwe stoffenaankoop voldeed deze klant deels in hammen, deels door verrekening met de schuld van een derde aan Kenkhuis.

Het overwegende belang van meerzijdige ruiltransacties in Kenkhuis' bedrijf maakt deze uitgave ook zo interessant, want de aantekeningen laten heel mooi zien hoe een deels gemonetariseerde samenleving werkte. Kenkhuis noteerde zorgvuldig de geldswaarde van transacties, schulden en vorderingen, maar bediende zich verder betrekkelijk weinig van geld: dat fungeerde als spil, als waardemeter en slechts nu en dan als betaalmiddel. Omdat hij door zijn wijdvertakte netwerk in de regio altijd wel

ergens iets te innen, te betalen, te leveren of te ontvangen had, kon Kenkhuis namelijk een gevarieerd pakket diensten aanbieden gekoppeld aan verschillende verevenings-opties en onderving daarmee voor zijn klanten de gebreken van de muntcirculatie. In de literatuur duikt nogal eens de mening op, dat de grote variëteit aan vaak slechte munten het economische verkeer tijdens de zestiende en vroege zeventiende eeuw bemoeilijkte. Daarentegen toont dit boek hoe intermediairs dat probleem oplossen en staaft Peter Spuffords stelling dat kooplieden weinig last van een gebrekkige circulatie hadden omdat ze het gebruik van contant geld zoveel mogelijk vermeden.

Tegelijk suggereert het boek dat het functioneren van Kenkhuis' intermediatie afhing van specifieke sociale omstandigheden, vooral het feit dat zijn klanten elkaar ook kenden en vertrouwden. Vorderingen stonden dikwijls meerdere jaren uit zonder dat hem dat bekommerde. Soms schreef hij echter bij een betaling zonder opvallend lange termijn dat deze wel erg lang had uitgestaan: kennelijk had hij ingezet over zijn debiteur. Verder moet zijn bedrijfsmodel verborgen kosten hebben gehad, bijvoorbeeld in het langdurig heen-en-weer praten over de waardering van de te ruilen goederen en diensten, in de onzekerheid over de liquiditeit van de zaken en in de onduidelijke tarifiering van krediet. Terwijl vrijwel alle transactieketens op krediet berustten, noteerde Kenkhuis slechts bij uitzondering de door hem berekende rente, namelijk wanneer hij een formele lening op obligatie verstreekte. Normaliter bleef krediet impliciet en de vergoeding ervoor dus afhankelijk van het verloop van zaken, niet van de factorwaarde. In hoeverre een hogere omzet of ruimere marges de verschillende verborgen kosten compenseerden, blijft helaas voor ons verborgen door het ontbreken van gegevens daaromtrent. Overigens komt de door Kenkhuis berekende rente van vijf procent in 1640 mooi overeen met Amsterdamse tarieven in die tijd.

Zoals veel zakelijke aantekeningen biedt dit boek natuurlijk geen onderhoudende lectuur. Het is bovendien een weerbarstige bron, voornamelijk door de ordening van de notities. Kenkhuis groepeerde zijn aantekeningen per afgewikkelde transactiereeks; misschien schuilt er ook een geografisch patroon in dat zijn rondreizen weer spiegelt. Een chronologische ordening ontbreekt, zodat de lezer stukje voor stukje een beeld bijeen moet puzzelen van wat Kenkhuis nu precies deed. Dat doet aan het belang van deze exemplarisch uitgegeven tekst echter weinig af.

Joost Jonker
Universiteit Utrecht

David Baneke, *Synthetisch denken. Natuurwetenschappers over hun rol in een moderne maatschappij, 1900-1940* (Hilversum: Uitgeverij Verloren 2008) 240 p. ISBN 978 90 8704 034 5. Tevens verschenen als proefschrift aan de Universiteit Utrecht 2008.

In de decennia voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog mengde in Nederland een opvallend grote groep beoefenaars van de natuurwetenschappen zich over de grenzen van hun vakgebied heen in het publieke debat over de ontwikkeling van de samenleving. Tot de bekendsten onder hen behoren Hugo Kruyt en Philipp Kohnstamm. De scheikundige Kruyt vond dat de universiteiten te veel naar binnen gekeerd waren en zich te zeer beperkten tot één aspect van hun opdracht: de wetenschappelijke vorming van studenten. Zij schoten daardoor tekort in de voorbereiding van studenten op maat-